

Az uralkodók személyes vallása és valláspolitikája az V–XI. századi Kasmírban

Dezső Csaba

Az ókori és kora középkori *dharmasásztra*-k (धर्मशास्त्र) és más, ortodox vallási szövegek tanításában a király a társadalmi rendek és korosztályok védelmezője (*abhiraksita* अभिरक्षिता), vezetője (*netá* नेता), tanítómestere (*guru* गुरु),¹ akinek feladata a rendek (*varna*-k वर्ण) és életszakaszok (*ásrama*-k आश्रम) szerinti kötelességek betartatása, a társadalom dharmikus tagozódásának megőrzése.² A világi Siva-hitűek vallásosságát rendszerező *Sivadharma*-corpus (शिवधर्म) szintén a király példaadó szerepét hangsúlyozza: „a nép ahhoz a *dharma*-hoz tartja magát, amelyet az uralkodó odaadással követ, vagy mert őt tartja példának, vagy félelemből”.³ Ebből egyrészt az következik, hogy a király személyes hite nem feltétlenül esett egybe alattvalói előtt mutatott vallásosságával, illetve nem fedte le azt teljesen, másrészt az uralkodó publikus vallásossága (ahogyan egyébként magánvallásossága is) összefüggött népe vallási életének alakulásával.

A kora középkori India történetének legfontosabb forrásai többnyire a feliratok, mivel a történetírásnak a nyugati világban művelt formájában nagyon kevés mű maradt fenn a szubkontinensen. Kasmír kivételnek számít: Kalhana (कल्हण) XII. században írt királykrónikájától kezdve egészen a modern korig egymás után íródtak a *rádzsatarangini*-k (राजतरङ्गिणी), ugyanakkor feliratokból csak mutatóban maradt egykettő errefelé. A következőkben Kalhana krónikájából vett példákon mutatok be néhány tényezőt, amelyek meghatározták a király vallását.

Mindenekelőtt azonban lássunk egy példát arra, hogyan alakította, hogyan írta újra maga a szerző Kasmír történetét. Érdekes észben tartani, hogy Kalhana saját magát költőként, művét pedig költeményként határozza meg, a klasszikus indiai poétika pedig nemcsak megengedte a feldolgozott történet átírását, hanem meg is kívánta, amennyiben ezt esztétikai szempontok indokolták. Nem gondolom persze, hogy ez valamiféle indiai sajátosság volna: a görög és római, vagy a középkori európai történetírásban a retorikai szempontok nemegyszer kerekedtek az utókor által elvárt történeti hűség fölé.

¹ Vö. pl. Mánavadharmasásztra (मानवधर्मशास्त्र) 7.35.

² Alexis SANDERSON: „The Śaiva Age. The Rise and Dominance of Śaivism During the Early Medieval Period”, in Shingo EINO (szerk.): *Genesis and Development of Tantrism*. Institute of Oriental Culture, University of Tokyo 2009. 255, 594. jz.

³ Sivadharmóttara 1.49: यं यं धर्मं नरश्रेष्ठः (conj.: नरः श्रेष्ठ ed.) समाचरति भक्तिः / तत्तदाचरते लोकस्तत्रामा-
प्याद्भयेन *वा (conj. : च ed.) //.

Kalhana a *bráhma* (ब्राह्मण) rendbe tartozott és Siva-hitű volt, e két tényező határozta meg vallásos attitűdjét. Kasmír legkorábbi vallási emlékei azonban túlnyomó többségben buddhisták, ez tükröződik a krónika lapjain is. Asóka (अशोक), a buddhizmus jól ismert pártfogója azonban nemcsak sztúpákat alapított Kalhana (illetve az általa forrásként használt korábbi krónikák) szerint, hanem egy Sivának szentelt templomot is. Még ennél is meglepőbb, hogy fia, Dzsalauka (जलौक) a Krónika szerint Nandísa (नन्दीश) avatárája volt, saiva tanítómestere hitvitákban legyőzte a buddhistákat, maga a király pedig leromboltatott egy kolostort mérgében, mert a kihalatszó zene nem hagyta aludni. A szerzetesek bosszúból egy démont küldtek rá, aki azonban nem bántotta, mert felismerte bódhiszattvához méltó szentségét.⁴

Semmilyen más forrásból nincs tudomásunk arról, hogy Asókának lett volna egy saiva utóda. Ugyanakkor egy Dzsalaukas (जलौकस्) nevű uralkodó újra feltűnik a Krónika lapjain, pár száz évvel később, a *hephtalita* királyok között, akik valóban Siva-hitűek voltak. Valószínű (ahogyan erre Sanderson⁵ is rámutatott), hogy Kalhana (vagy forrása) áthelyezte a hun királyról szóló legendákat egy jóval korábbi időbe, és ezzel a kasmíri történelem kezdeteinek buddhista alapításaival egykorúvá tette a saivismus királyi patronálását.

A hun királyok korából (V–VI. század) többségében saiva alapításokról ad hírt a Krónika, és a *hephtalita*-k Siva-hitét más források is megerősítik. Ugyanakkor a VI. század második felétől két esetről is tudósít Kalhana, amikor a király által alapított *sivalinga* (शिवलिङ्ग) helyét elfoglalta Visnu isten: II. Pravarszéma (प्रवरसेन) egy Pravarszvaralinga-t (प्रवरेश्वरलिङ्ग) szentelt volna fel, amikor Visnu Dzsaszvámin (जयस्वामिन्) csodás körülmények között elfoglalta a *linga* helyét,⁶ később pedig Ranáditja (रणदित्य) király felesége, aki Visnu isten Saktijának (शक्ति) inkarnációja volt, úgy intézte mágiikus erejével, hogy a felszentelésre kerülő két *linga* egyikének a helyébe Visnu Ranszvámin (रणस्वामिन्) kerüljön.⁷ Ezek a legendák előrevetítik a *vaisnava* (वैष्णव) vallásosság előtérbe kerülését: a hunokat követő Kárkótaka (कार्कोटक) dinasztia (kb. 626–855) királyai nagy többségben Visnu-templomokat, illetve kisebbrészt buddhista kolostorokat alapítottak, elvéve ad hírt egy-két *linga*-alapításról a Krónika ebből az időből.

A kora középkori Kasmír legnagyobb királya, Lalitáditja (ललितादित्य) (kb. 725–761) is Visnu-hitű volt, ő építtette Visnu-Szúrjának (विष्णु-सूर्य) a híres mártánda (मार्ताण्ड) naptemplomot, melynek impozáns romjai ma is láthatók. Lalitáditja nagy hódító volt, a hódításokhoz pedig pénz kell: vele kapcsolatban tudósít Kalhana először a később rendszeresen visszatérő pénzszerzési módról, a templomi javak megdézsmálásáról. Lalitáditja, *vaisnava* lévén talán nem véletlenül, Siva Bhútesa (भूतेश) templomától vett

⁴ Rádzsataranginí (राजताराङ्गिणी) 1.131skk.

⁵ Alexis SANDERSON: „Kashmir”, in Knut A. JACOBSEN et al. (szerk.): *Brill's Encyclopedia of Hinduism, Vol I: Regions, Pilgrimage, Deities*. Brill, Leiden — Boston 2009. 106–107.

⁶ Rádzsataranginí 3.350.

⁷ Rádzsataranginí 3.453–454.

kölcsön, s ez az ő esetében még valóban kölcsön volt, mert a hadjárat után, engesztelő adományként az összeg tizenegyszeresét adta vissza.⁸

Az egyik utolsó Kárkótaka uralkodó, Csippatadzsajápída (चिप्टजयापीड) (kb. 826–838) alatt írta meg Ratnákara (रत्नाकर) *Haravidzsaja* (हरविजय) című nagy *saiva* eposzát, amelyben a tantrikus saivismus (*Mantramárga*, मन्त्रमार्ग) kasmíri jelenlétének első datálható nyomait találjuk két himnusz formájában. Amint azt Sanderson kimutatta, Ratnákara ismerte a *Mantramárga Siddhánta* (सिद्धान्त) és *Trika* (त्रिक) irányzatát, de nem utal Szvaccshanda (स्वच्छन्द), illetve Amritésvara (अमृतेश्वर) kultuszára (ezek az istenségek később a kasmíri *saiva* vallásosság központjába kerültek), illetve a *Kálikula*-ra / *Krama*-ra (कालीकुल, क्रम) sem.⁹

Az Utpala (उत्पल) dinasztia első királya, Avantivarman (अवन्तिवर्मन् 855–883) idejéből már arról tudósít Kalhana, hogy Bhatta Sri Kallata (भट्ट श्री कल्लट) és más *sziddha*-k (सिद्ध) öltöttek testet a földön az emberek üdvére.¹⁰ Kallata jól ismert mint a *Szpan-dakáriká*(-kommentár) (स्पन्दकारिका) szerzője, és, ahogy Sanderson fogalmaz, vele és a többi *sziddha*-val s *jógini*-vel (योगिनी) a Saiva-Sákta (शैव-शाक्त) irányzat először jelentkezik rendszeres nem-dualista metafizikával és szoteriológiával.¹¹ A királyság és a király személyes vallásosságára igen jelentős befolyással lehetett ekkoriban nagyhatalmú minisztere, Súra (शूर), akinek Avantivarman a trónt köszönhette, és akit a király szinte istenként, de mindenképpen uralkodásban egyenrangú társként tisztelt.¹² Súra Siva-hitű volt, ő és családjának tagjai is számos Siva-templomot és szemináriumot alapítottak, Avantivarman pedig, ahogy Kalhana fogalmaz, „gyerekkorától fogva, bár *vaisnava* volt, *saiva*-nak mutatta magát”,¹³ és csak amikor halálán volt, fedte fel személyes hitét, s a *Bhagavadgítá* (भगवद्गीता) recitációját hallgatva, Visnu mennyországára, a *Vaikuntha*-ra (वैकुण्ठ) összpontosítva hunyt el (5.124).¹⁴

Fia és utóda, Sankaravarman (शङ्करवर्मन् 883–902) már *paramamáhészvara*-ként (परममाहेश्वर, „Siva legodaadóbb híve”) jelenik meg a forrásokban. Az ő vallásügyi tanácsadója volt a neves filozófus, Bhatta Dzsajanta (भट्ट जयन्त), aki egy négyfelvonásos színdarabot is ránk hagyott a korabeli Kasmír vallásos életéről, valláspolitikájáról. Máshol bővebben írtam már erről,¹⁵ itt csak annyit emelek ki, hogy a támogatott, túrt, illetve tiltott vallások besorolásában az elsődleges szempont az volt, mennyire jelentettek veszélyt a fennálló társadalmi rendre, vagyis nem a *doxa*, hanem a *praxis* volt a meghatározó. A darab különbséget tesz „jó” és „rossz” *saiva*-k között: az előbbieket,

⁸ Rádzsataranginí 4.189.

⁹ SANDERSON (5. jz.) 119.

¹⁰ Rádzsataranginí 5.66.

¹¹ SANDERSON (5. jz.) 119.

¹² Rádzsataranginí 5.42–43.

¹³ Rádzsataranginí 5.43: आ बाल्याद्वैष्णवो ज्ययासीच्छैवतामुपदर्शयन्.

¹⁴ Rádzsataranginí 5.124.

¹⁵ DEZSŐ Csaba: „Vallási tolerancia Kasmírban a X. század fordulóján”, in BIRTALAN Ágnes — YAMAJI Masanori (szerk.): *Orientalista Nap 2003*. MTA Orientalisztikai Bizottság — ELTE Orientalisztikai Intézet, Budapest 2003. 23–33.

a *Sziddhanta* (सिद्धान्त) követői, békésen éltek remetelakjaik határain belül, és királyi támogatásra is számíthattak — Szadásivának (सदाशिव) szentelt templomról, illetve *saiva* szemináriumok (*matha*-k मठ) alapításáról már Avantivarman idejéből is olvashatunk a Krónikában —, míg a *kápálíka* (कापालिक) praxist követő, a halottégetőkben közbotrányt okozó és tisztességes lányokat és asszonyokat orgiasztikus rítusokra csábító „rossz” *saiva*-k kiűzettek Kasmír földi paradicsomából.

Sankaravarman, miután legyőzte saját rokonait a trónért folytatott harcban, a világ meghódítására indult, a költséges hadjáratokhoz pedig a templomokat sarcolta meg: rátette a kezét a kegytárgyak kereskedelméből származó haszonra, visszavette a korábbi királyok által a templomoknak adományozott falvakat, vagy egyszerűen kifosztotta őket.¹⁶ A Krónikából nem derül ki, hogy melyik felekezet volt kénytelen nagyobb mértékben hozzájárulni a király hadi kiadásaihoz, bár a buddhisták és *vaisnava*-k valószínűleg rosszabbul jártak. Dzsajanta színdarabjában szó esik egy földbirtokosról, aki a Dzsina (जिन) tanítását követi (ez lehet Mahávira vagy a Buddha is; a két heterodox tanítás és követői összemosódtak az ortodoxia szemében), és ahelyett, hogy elefántokra, lovakra, kardokra, hadifelszerelésre költené a pénzt, ingyen élő koldulószerzeteseket vendégel meg a vagyonából. Sankaravarman nem nézte jó szemmel az ilyesmit, és a földbirtokos jó eséllyel számíthatott vagyona elkobzására az egyik szereplő szerint.¹⁷

A Sankaravarmant követő zűrzavaros időkben nemegy király viselkedett úgy, mintha a *Kálíkula* (कालीकुल) gurujainak hatása alá került volna. A *bráhmana* gyűlés által 939-ben királlyá választott Jasaszvara (यशस्कर) aztán a vallási csoportok között is rendet vágott. Amint Kalhana írja, az ő uralkodása alatt derék feleségek nem személyesítettek meg a (*Kaula* कौल) beavatási szertartások során mindenféle istennőket, és az isteni megszállottságot jelző fejrángással nem hoztak szégyent férjeikre.¹⁸ Amikor a más forrásokból is ismert Csakrabhánu (चक्रभाणु) a tiltás ellenére részt vett egy orgiasztikus szertartáson, a király kutyaláb formájú bélyeget sütött a homlokára. Csakrabhánu nagybátyja, Víránátha (वीरनाथ), akit Sanderson a más forrásokból ismert gurujával, Hraszvanáthával (ह्रस्वनाथ) azonosít,¹⁹ bosszút állt, és miatta halt meg a király, legalább is egyes Kalhana korabeli guruk állítása szerint.²⁰ Kalhana szkeptikus, szerinte ezek a guruk csak saját fontosságukat akarják növelni a régi mesterek hatalmára való hivatkozással. Ami igazán érdekes: ez a Víránátha a király békéért és háborúért felelős minisztere volt, vagyis egy mégoly ortodox uralkodó is hasznosnak vélte, ha egy mágiában jártas *Kaula* gurut alkalmaz hadügyminiszterként.

¹⁶ Rádzsatarangini 5.168–170.

¹⁷ Ágamadambara (आगमदम्बर) 2.115.

¹⁸ Rádzsatarangini 6.12.

¹⁹ Alexis SANDERSON: „The Śaiva Exegesis of Kashmir”, in Dominic GOODALL — André PADOUX (szerk.): *Mélanges tantriques à la mémoire d'Hélène Brunner / Tantric Studies in Memory of Hélène Brunner*, Institut français d'Indologie / École française d'Extrême-Orient, Pondichery 2007. 281–282.

²⁰ Rádzsatarangini 6.108–112.

Erre a korra, a X. századra a buddhizmus uralkodói patronálása szinte teljesen megszűnt. A Kárikotaka dinasztia idejében és azelőtt is a királyi ház nőtagjai támogatták elsősorban a buddhista intézményeket.²¹ A X–XI. században, ha meg is említ egy-egy kolostort a Krónika, leginkább azért, mert az aktuális király felégette vagy kifosztotta.

Az első Lóhara (लोहर) dinasztia jelentős uralkodója volt Ananta (अनन्त, 1028–1063). Ő és felesége, Szúrjamati / Szubhatá (सूर्यमती / सुभटा) Siva odaadó híve volt, számos *saiva* alapítás fűződik a nevükhöz, sőt, egy időben a pár a királyné által alapított Szadásiva-templom mellé, később pedig a legjelentősebb kasmíri Siva-szentélyhez, Vidzsajésvarához (विजयेश्वर) költözött.²² Fiuk, Kalasa (कलश) egy *saiva* guru hatása alá került (valószínűleg beavatást is nyert tőle),²³ akiről az ortodox Káhana minden rosszat elmond.

Kséméndra (क्षेमन्द्र), a kiváló költő, Ananta uralkodása alatt írta meg *Narmamálá* (नर्ममाला) című satíróját, amelyben igen színes képet fest egy ilyen gururól és klientúrájáról (királyi személyeket persze nem említve közöttük). Ugyanennek a satírának egyik főszereplője a főhivatalnok és az őt szolgáló hivatalnokok, *kájasztha*-k (कायस्थ), akik bürokratikus módszerességgel fosztják ki a templomokat. Kséméndra (Juvenalis kései utódeként) a múlt gazembereiről ír, hiszen, ahogy írja, Ananta király véget vetett a bürokraták visszaéléseinek.²⁴

Ám ha a Krónikát olvassuk, nemcsak az Anantát megelőző évekre, hanem az ő uralkodását követő időre is jellemző volt a templomok kincseinek megdezsmálása. Harsa (हर्ष) (1089–1101) király kirabolta az apja által alapított szemináriumokat (ebben személyes bosszú is vezette), s hogy fenn tudja tartani hadseregét, kifosztotta a templomokat. Még egy tisztséget is létrehozott a templomi istenképmások ledöntésére (*dévótpátananájaka*, देवोत्पातननायक).²⁵ Káhana egyenesen Harsarádzsaturuskának (हर्षराजतुरुष्क, a „török”, vagyis „barbár Harsa király”) titulálja az uralkodót, aki szinte minden templomot megfosztott az istenszobroktól.²⁶ Stein többek között ebből az utalásból is feltételezi, hogy Harsa hajlott volna az iszlám felé,²⁷ de talán nem kell ilyen messzire mennünk, a vallási intézmények vagyonához korábbi uralkodók is hozzányúltak, főleg ha a hadjárataikat kellett finanszírozni. Harsa inkább a dél-indiai Kaljáni Csálukja (कल्याणि चालुक्य) királysággal szimpatizált, déli divatot vezetett be, karnátai (कर्णाट) típusú pénzt veretett,²⁸ a Csálukja király feleségéről álmodozott,²⁹ s a különféle, általa létrehozott *nájaka* (नायक) tisztségek³⁰ is talán e déli irányultságra utalnak.

²¹ Alexis SANDERSON: „Religion and the State: Śaiva Officials in the Territory of the King's Brahmanical Chaplain”, *Indo-Iranian Journal* XLVII (2004) 255.

²² Rádzsataranginí 7.186, 7.354skk.

²³ Rádzsataranginí 7.280, erre utalhat a *sirohasztárpana* (शिरोहास्तार्पण) kifejezés.

²⁴ Narmamálá 1.5–6.

²⁵ Rádzsataranginí 7.1091.

²⁶ Rádzsataranginí 7.1095.

²⁷ Mark Aurel STEIN: *Kalhana's Rádzsataranginí* (ld. Források) 353, az 1095-ös vershez írt jegyzet.

²⁸ Rádzsataranginí 7.926.

²⁹ Rádzsataranginí 7.1119skk.

³⁰ Rádzsataranginí 7.1107.

Források

- Āgamadambara* = DEZSŐ Csaba (szerk., ford.): *Much Ado About Religion by Bhaṭṭa Jayanta*. New York University Press — JJC Foundation, New York 2005.
- Mānavadharmasāstra* = Patrick OLIVELLE (szerk., ford.): *Manu's Code of Law. A Critical Edition and Translation of the Mānava-Dharmaśāstra*. Oxford University Press, New York 2005.
- Narmamālā* = Fabrizia BALDISSERA (szerk., ford.): *The Narmamālā of Kṣemendra. Critical Edition, Study and Translation*. Ergon Verlag, Heidelberg 2005.
- Rāz̄sataranginī* = Mark Aurel STEIN (szerk.): *Kalhaṇa's Rājataranginī, or Chronicle of the Kings of Kashmīr. Vol. I: Sanskrit Text with Critical Notes*. Education Society's Press, Byculla — Otto Harrassowitz, Bombay 1892.
- Sivadharṁōttara* = विष्णुप्रसाद अर्याल आत्रेयः - श्रीशस्थापाः, पशुपतिमतं शिवधर्ममहाशास्त्रं पशुपति-नाथदर्शनम्, बृहदाध्यात्मिकपरिषदः काष्ठमण्डपः गोरखाहिन्दुराष्ट्रम्, संवत् २०५५.